

system for the development of mathematical abilities, as a component of cognitive potential of the individual. To ensure orderly development of cognitive abilities the system of monitoring and evaluation of the degree of improving memory, increasing speed of learning, identifying intellectual capabilities is necessary.

In our opinion, there is a real need for building the concept of monitoring and evaluation of the development of the abilities of students, as one of the strategic components of the modernization of mathematics education in the system of continuous professional education.

Key words: *competence-based approach, cognitive abilities, parameters of cognitive abilities, adaptation, intellectual potential, system of monitoring and evaluation.*

УДК 378.147.88

Н. В. Коваленко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

МЕТОД ПЕДАГОГІЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ В ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

У статті проаналізовано значення методу педагогічного спостереження у професійному зростанні, професійній ідентифікації майбутнього вчителя у період навчальної (пропедевтичної) педагогічної практики. Визначено, що навчальна практика є складовою навчальних модулів дисципліни «Педагогіка», середовищем трансформації теоретичних досягнень у професійні уміння. Доведено, що якість отриманих педагогічних висновків у ході практики залежить від умінь студентів здійснювати педагогічне спостереження та його методичного забезпечення. Подано концепцію розроблених протоколів, аналіз стану сформованості вмінь студентів здійснювати спостереження. Описано технологію формування готовності студентів до використання методу педагогічного спостереження в період педагогічної практики.

Ключові слова: *професійна педагогічна підготовка, практична педагогічна підготовка, навчальна педагогічна практика, метод наукового дослідження, метод педагогічного спостереження, протоколи педагогічних спостережень, уміння спостерігати, технологія формування готовності студентів до здійснення методу педагогічного спостереження у період навчальної практики.*

Постановка проблеми. Результативне педагогічне спостереження в професійній діяльності вчителя визначає якісне вирішення навчально-виховних завдань, успішний розвиток власного досвіду, створює підґрунтя розуміння індивідуальності учнів, продуктивної педагогічної рефлексії. У період навчальної (пропедевтичної) педагогічної практики метод наукового спостереження стає провідним способом вивчення навчально-виховного процесу, шляхом професійної ідентифікації та становлення майбутнього вчителя. Тому ефективне здійснення цього методу визначає якість результатів навчальної педагогічної практики.

Якісна реалізація педагогічних можливостей методу спостереження потребує ґрунтовного вивчення й осмислення з метою виявлення умов ефективної реалізації завдань практики, якісної педагогічної підготовки.

Аналіз актуальних досліджень. Філософсько-методологічне осмислення розвитку вищої освіти в Україні містять роботи В. Андрущенка, І. Зязюна, В. Кременя, М. Ярмаченка. Теоретичні засади вищої педагогічної освіти подано в дослідженнях А. Алексюка, В. Бондаря, С. Вітвіцької, О. Дубасенюк, М. Євтуха, Г. Іванюк, В. Кан-Каліка, Л. Кондрашової, В. Лугового, О. Пехоти, В. Семиченко, О. Ярошенко та інших. Практичну підготовку майбутнього вчителя, її організаційне забезпечення вивчали О. Абдулліна, С. Балбенко, А. Бойко, Н. Дем'яненко, А. Капська, М. Козій, С. Сисоєва та інші. Педагогічне спостереження, як метод дослідження педагогічного процесу, розглядали С. Гончаренко, В. Журавльов, В. Загвязінський, В. Краєвський, А. Новіков, П. Образцов та інші дослідники. Поряд із тим, технологія формування готовності студентів до використання методу педагогічного спостереження в період навчальної педагогічної практики у контексті підвищення якості практичної підготовки майбутнього вчителя потребує подальшого вивчення.

Виходячи з цього, ставимо за **мету** здійснити дослідження сутності методу педагогічного дослідження, умов його ефективності як засобу професійного становлення майбутніх учителів на другому році навчання, процесу їх професійної самоідентифікації, розроблення технології формування готовності студентів до реалізації методу педагогічного спостереження в педагогічній реальності в період практики.

Виклад основного матеріалу. Навчальна (пропедевтична) педагогічна практика є складовою навчальних модулів дисципліни «Педагогіка». Завдання практики виходять зі змісту дисципліни та стають продовженням формування визначених програмою вмінь і навичок з модулів: загальні основи педагогіки, теорія виховання, дидактика та основи освітнього менеджменту. Трансформація теоретичних досягнень у професійні вміння потребує середовища реального професійного.

Поряд із тим, важливим завданням першої навчальної педагогічної практики є *професійна ідентифікація* майбутнього вчителя – емоційно-вольового процесу ототожнення себе з професійним суб'єктом, професійною групою, професійним зразком діяльності.

На думку Л. Шнейдер, «результатом *професійної ідентифікації*, самовизначення, персоналізації та самоорганізації є *професійна ідентичність*, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії та професійної спільноти, характеризує певний ступінь ототожнення-диференціації себе зі справою та іншими і знаходить відображення в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах Я» [10, 114].

Дослідниця вказує, що виявлення рівня професійної ідентифікації потребує аналізу сформованості таких показників: позитивного сприйняття себе в якості суб'єкта професійної діяльності; емоційно-позитивного прийняття своєї приналежності до професійної спільноти; успішного

засвоєння прав і обов'язків, норм і правил професійної діяльності; готовності фахівця взяти на себе професійну відповідальність; рівень особистісного та «технологічного» розвитку; мотиваційної готовності до реалізації себе в обраній професії, входження у професійну спільноту, постійне самодослідження та розвиток власної особистості, образу Я [10, 115].

Провідним методом вивчення професії, розуміння її особливостей, підґрунтям входження в неї, формування позитивного ставлення та комфортного прийняття професійної ролі, самоприйняття та ототожнення себе з професійною групою, ґрунтуючись на аналізі досвіду вчителів, їх педагогічної позиції, стилів взаємодії з учнями, індивідуально-вікових особливостей учнів, компонентів навчально-виховного процесу стає педагогічне спостереження.

Під методом дослідження науковці розуміють нормативну модель діяльності, спрямованої на вирішення наукового завдання й реалізованої в сукупності прийомів і процедур [6]. Спостереження у психології та педагогіці – це цілеспрямоване й систематичне сприйняття дослідником дій і поведінки людини або особливостей протікання досліджуваного явища, процесу і їх специфічних змін [4, 93]. С. Гончаренко педагогічне спостереження визначає як «цілеспрямований і планомірний процес збирання інформації шляхом прямої та безпосередньої реєстрації дослідником проявів психолого-педагогічних явищ і процесів» [1, 130]. Отже, *педагогічне спостереження* являє собою цілеспрямоване, безпосереднє сприйняття педагогічного явища або процесу, реєстрацію та аналіз отриманих результатів.

Змістом педагогічних спостережень у період практики визначені: індивідуальні особливості учнів; колектив класу; стиль роботи вчителя; система виховної роботи класу, школи; складові навчального процесу в початковій та основній школі (дидактичні спостереження).

Дидактичні спостереження ґрунтуються на змісті навчального модуля «Дидактика» та спрямовані на реалізацію його завдань. Серед широкого кола дидактичних питань виділені ключові: структура уроку; методи навчання; методи педагогічної діагностики навчальних досягнень учнів; домашня самостійна робота учнів. Поставлені завдання реалізуються у процесі спостереження уроків.

Означений зміст дидактичних спостережень важливий на шляху подальшої педагогічної підготовки, професійної діяльності, тому потребують дослідження умови досягнення запланованих результатів.

Л. Регуш зазначає, що педагогічне спостереження має містити такі процедури: визначити предмет спостереження; сформулювати мету спостереження; розробити програму спостереження та способи фіксації фактів, особливо важливо визначити одиниці спостереження, тобто ті особливості поведінки учнів, які можна бачити і які характеризують обраний психологічний об'єкт; виділити лінії аналізу отриманого матеріалу [9, 18].

С. Гончаренко визначає для дослідника «правила спостереження», як методу педагогічного дослідження: «чітко визначати цілі спостереження; складати програму спостереження в залежності від цілі; детально фіксувати дані спостереження; застосовувати системи категорій і оцінних шкал» [1, 132].

Під час організації спостережень, на думку В. Загвязінського, повинні бути заздалегідь намічені їх об'єкти, поставлені цілі, складено план спостережень [4, 93].

С. Гончаренко зазначає, що наукове спостереження від побутового відрізняє цілеспрямованість, послідовність і фіксація отриманих даних [1, 130]. Педагогічне спостереження проводиться зазвичай за заздалегідь наміченим планом з виділенням конкретних об'єктів спостереження [6]. Отже, дослідники [1; 4; 5; 6; 7; 9] однією з умов спостереження визначають розроблення протоколів та ведення записів спостережень.

Тому якість результатів практики залежить від якості методичного забезпечення педагогічного спостереження: розроблених програм із визначенням мети дослідження, завдань, запитань, які дозволяють детально фіксувати дані та послідовно дійти до мети. Програма спостереження «повинна точно визначати послідовність роботи, виділяти найбільш важливі об'єкти спостереження, способи фіксації результатів (протокольні записи, щоденники спостережень тощо)» [1, 132].

Для забезпечення означених умов кафедрою педагогіки розроблені програми фіксації результатів спостережень. Протоколи спостережень реалізують навчальну функцію, спрямовані на розкриття суттєвих сторін педагогічного процесу і поступово ускладнюються. Метою перших спостережень визначено виявлення загальної структури уроку, подальші цілі звужуються для ґрунтовного вивчення окремих структурних елементів уроку: спостереження за організацією початку уроку, повідомленням теми та мети уроку, вивченням нового матеріалу на уроці, перевіркою та оцінюванням навчальних досягнень учнів, методичним забезпеченням домашньої навчальної роботи учнів.

Наприклад, програма спостереження організації перевірки й оцінювання навчальних досягнень учнів на уроці містить рекомендації студентам до спостереження: попередньо повторити матеріал з теми «Педагогічна діагностика результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів», загальні відомості (дата, предмет, клас, тема уроку) та предметні питання:

1. На яких хвилинах уроку Ви спостерігали перевірку і оцінювання знань і умінь учнів? 2. Які форми перевірки знань використовувалися вчителем? Наведіть приклади. 3. Які методи перевірки навчальних досягнень учнів використовувалися вчителем? 4. Чи використовував учитель взаємоконтроль та самоконтроль учнів? Наведіть приклад. 5. Запишіть приклад запитання вчителя. Які розумові операції вони включають? Чи залишилися питання без чіткої, вичерпної відповіді? 6. Скільки учнів було опитано вчителем? Скільки учнів було оцінено? Які оцінки вони отримали?

7. Як обґрунтовував учитель оцінки учнів? 8. Які оцінні судження використовував учитель? Наведіть приклади. Якою була реакція учнів на оцінку їх знань і вмінь? 9. Як, на Вашу думку, оцінки впливають на пізнавальну активність учнів? [8, 40].

Дидактичні спостереження навчального процесу студенти проводять паралельно в початковій та основній школі. Така організація дозволяє дослідити означені напрями у співставленні, з'ясувати особливості методів роботи вчителів, психолого-педагогічних особливостей учнів, провести роботу з проблем наступності навчання, згідно до листа МОН України «Загальні методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу у п'ятих класах загальноосвітніх навчальних закладів», де актуалізовано необхідність цілеспрямованої координації дій учителів на шляху подолання труднощів періоду адаптації учнів 5-х класів до навчання в основній школі [3].

Психолого-педагогічний аналіз та самоаналіз виховного заходу передбачає детальне, ґрунтовне висвітлення напрямів дослідження. Цей вид спостереження студентам знайомий – він відпрацьовувався на тренінг-заняттях з педагогіки, у процесі аналізу фрагментів виховних заходів творчих груп студентів. Завданнями практики визначено закріплення вмінь в умовах реальної педагогічної діяльності.

Поряд із методичним забезпеченням проведення педагогічного спостереження отримання студентами якісних педагогічних висновків у ході практики залежить від їхніх умінь здійснювати педагогічне спостереження. Важливою якістю дослідника стає здатність бачити, фіксувати, описувати педагогічні явища, вести протоколи спостережень у процесі безпосереднього сприйняття процесу, готовність виявляти причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати отримані дані та діяти відповідно до висновків.

Проте, зрізи-дослідження студентських протоколів на кінець першого та другого дня свідчать, що лише 14 % студентів спостерігають та одночасно заповнюють протоколи. Протоколи мають різну якість, але, порівнюючи перший і останній протоколи вказаної групи студентів (які систематично ведуть протоколи спостережень), виявили вищу позитивну динаміку майже в більшості респондентів (89 %). За умови перенесення навантаження на роботу вдома, або, що зовсім невиправдано, – заповнення в останні дні практики, заповнення протоколів втрачає педагогічну достовірність, навчальну функцію і стає стресоутворюючим фактором для студента.

Поряд із тим, за даними наших досліджень, 86 % студентів не ведуть протоколи в робочому зошиті. З них 82 % ведуть чернетки, 18 % сподіваються на пам'ять. Причиною цього, як указують респонденти, є бажання оформити охайно або правильно, хвилювання з приводу чогось не побачити, прагнення спочатку обговорити з колегами на перерві побачене, брак часу, цікавий урок, поведінка учнів тощо. Результати говорять про недостатній рівень сформованості вміння спостерігати, поверховість і побутовий характер

проведення спостереження, що актуалізує проблему цілеспрямованої підготовки студентів до здійснення методу. Аналіз звітної документації даної групи студентів розкриває позитивну, проте нижчу динаміку якості протоколів порівняно з попередньою. На нашу думку, ці процеси спричинені неготовністю студентів *грамотно описувати педагогічну діяльність*, що, у свою чергу, зумовлено:

- недостатньою сформованістю вміння вести спостереження педагогічного процесу, уміння конспектувати, самостійністю;
- організацією практики до вивчення модуля «Дидактика», низьким рівнем дидактичних знань, що доводить кореляція між рівнем знань і станом протоколів (96 % студентів, які мають рівень навчальних досягнень E, D з навчального модуля «Дидактика», 46 % з рівнем C не ведуть протоколи);
- помилковою спрямованістю студентів на процес спостереження як процес споглядання.

Виявлені проблеми варто передбачити задля підвищення якості результатів практики. Забезпечення трансформації теоретичного здобутку в педагогічні вміння, професійної ідентифікації можливо за реалізації технології формування готовності студентів до використання методу педагогічного спостереження в період навчальної практики, яка містить три складові:

1) теоретична: докладне дослідження сутності, особливостей, видів, умов ефективності методу педагогічного спостереження у процесі вивчення навчальної дисципліни «Психологія», та у процесі вивчення теми «Принципи та методи психолого-педагогічних досліджень» навчальної дисципліни «Педагогіка»; у вивченні теорії питання робити акцент на *самостійному виявленні студентами умов отримання достовірних даних* у процесі проведення психолого-педагогічного спостереження;

2) практична: *моделювання навчальних ситуацій* проведення педагогічного спостереження; *розвиток умінь спостерігати*, відпрацювання вмінь ведення протоколів психолого-педагогічних спостережень у навчальній аудиторії (наприклад, аналіз проведення фрагментів виховних заходів творчими групами студентів у структурі тренінг-занять); розроблення студентами власних протоколів із проблеми курсової роботи для спостереження в період практики;

3) організаційна: у ході установчої конференції акцентувати на тому, що розроблені матеріали спрямовані на опанування студентами певними знаннями та вміннями у процесі *безпосереднього спостереження* педагогічних процесів, а не поза ними (вдома, завтра, в кінці тижня); аналізувати щоденники минулих років, їх позитивні сторони та недоліки; бал до загальної оцінки практики зараховувати оремо за *наявність* заповнених протоколів уроків (стимулюючи навчальні спроби) та за *якість* залікового протоколу.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже,

навчальна педагогічна практика стає середовищем психолого-педагогічного дослідження навчально-виховного процесу, педагогічного досвіду колективу вчителів, професійної ідентифікації майбутнього вчителя. Одним із методів отримання студентами педагогічних висновків у процесі навчальної педагогічної практики є педагогічне спостереження. Якість результатів практики, професійного становлення майбутнього вчителя багато в чому залежить від методичного забезпечення педагогічного спостереження та рівня сформованості вмінь студентів спостерігати й описувати педагогічний процес, вести протоколи протягом практики. Тому особливої уваги набуває технологія формування готовності студентів до здійснення методу педагогічного спостереження в період навчальної педагогічної практики, яка містить три складові. Проведене дослідження визначає подальші перспективи: дослідження комплексу умов організації навчальної педагогічної практики в контексті забезпечення якості педагогічної підготовки майбутніх учителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
2. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 193 с.
3. Загальні методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу у п'ятих класах загальноосвітніх навчальних закладів. – Лист МОН України від 24.05.13 №_1/9-368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua
4. Загвязинский В. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., стер. / В. Загвязинский, Р. Атаханов. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 208 с.
5. Краевский В. В. Методология научного исследования / В. В. Краевский. – СПб. : ГУП, 2001. – 268 с.
6. Методология наукової діяльності : навчальний посібник / за ред. проф. Д. В. Чернілевського. – Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. – 484 с.
7. Навчальна педагогічна практика : організаційно-методичні рекомендації / [уклад. Коваленко Н. В., Кононенко М. П.]. – Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – 48 с.
8. Педагогічна практика : навч.-метод. посібн / за наук. ред. А. А. Сбруєвої, О. Г. Козлової. – Суми : Сум ДПУ, 2011. – 184 с.
9. Регуш Л. А. Практикум по наблюдению и наблюдательности / Л. А. Регуш. – СПб. : Питер, 2008. – 208 с.
10. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : [учебное пособие] / Л. Б. Шнейдер. – М. : МСПИ ; Воронеж НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.

РЕЗЮМЕ

Коваленко Н. В. Метод педагогического наблюдения в повышении качества результатов учебной педагогической практики.

В статье проанализировано значение педагогического наблюдения в

профессиональном росте, профессиональной идентификации будущего учителя в период учебной (пропедевтической) педагогической практики. Определено, что учебная практика является составляющей учебных модулей дисциплины «Педагогика», средой трансформации теоретических достижений в профессиональные умения. Доказано, что качество полученных педагогических выводов в ходе практики зависит от умений студентов осуществлять педагогическое наблюдение и его методического обеспечения. Представлена концепция разработанных протоколов, анализ сформированности умений студентов проводить наблюдение. Описана технология формирования готовности студентов к использованию метода педагогического наблюдения в период педагогической практики.

Ключевые слова: профессиональная педагогическая подготовка, практическая педагогическая подготовка, учебная педагогическая практика, метод научного исследования, метод педагогического наблюдения, протоколы педагогических наблюдений, умение наблюдать, технология формирования готовности студентов к осуществлению метода педагогического наблюдения в период учебной практики.

SUMMARY

Kovalenko N. Method of teaching observation in improving the quality of the results of educational practice.

The article analyzes the pedagogical value of observation in the professional development of a future teacher during the academic (faculty) teaching practice. It is determined that the practice is an integral part of the educational modules of the discipline "Pedagogy", an environment of transformation of the theoretical achievements in the professional skills, the first opportunity of professional identity of future teacher— emotionally-volitional process of identifying oneself with a professional entity, group, professional sample.

The attention is focused on the role of pedagogical supervision in achieving the objectives of the first training of pedagogical practice. The results of the study are presented; it is noted that only 14% of students see and simultaneously provide protocols, 86% of students do not keep records, of which 68% use drafts, 18% rely on memory. It is stressed that the presented results indicate an insufficient level of development of abilities to observe, routine nature of the observation that actualizes the problem of targeted training of students to carry out the method.

The conditions of effective implementation of the pedagogical method of observation are analyzed. It is found out that the quality of the pedagogical findings during practice depends on the methodological support of teaching observation and formation of skills of the students to implement it. It is revealed that the methodological support of teaching observation is implemented in the developed software with the definition of research objectives, tasks, questions that allow reaching goals and conclusions consistently.

The concept of developed protocols that implements an educational function and gradually gets more complex is given, so the first observation investigates the structure of the lesson, further goals are gradually converging for a thorough study of the individual structural elements of the lesson: organization of the beginning of the lesson, statement of the topics and lesson objectives, learning new material, testing and assessment of students' achievements, methodological support of the students' homework; observation of educational activities in terms of actual academic work involves detailed psycho-pedagogical analysis as it was practiced in the course of training classes on pedagogy.

Based on the study the importance of developing of student's skills to teaching observation is proved: the ability to see, to record, to describe the pedagogical phenomena, to keep protocols of observation in the process of direct perception of the process, readiness to identify causal relationships, to analyze the data and act in accordance with the findings.

The technology of preparing students for the use of the method of pedagogical observation during the academic teaching practice is described. It includes three components: theoretical, practical and organizational. The practical component is implemented in modeling of educational situations, conducting teaching observations; developing the skills to observe, practicing the skills to keep protocols of psycho-pedagogical observations in the classroom; developing the students' own protocols on the issue of coursework for observation during practice.

Key words: *professional teacher training, practical pedagogical training, academic teaching practice, method of research, method of pedagogical observation, pedagogical protocols of observations, observation skill, technology of formation of students' readiness to implement the method of pedagogical observation during the period of teaching practice.*